

This is a self-archived version of an original article. This version may differ from the original in pagination and typographic details.

Author(s): Roiko-Jokela, Heikki

Title: Nationalismi kansakuntien urheilukohtaamisissa

Year: 2023

Version: Published version

Copyright: © Kirjoittaja & Suomen urheiluhistoriallinen seura, 2023

Rights: In Copyright

Rights url: <http://rightsstatements.org/page/InC/1.0/?language=en>

Please cite the original version:

Roiko-Jokela, H. (2023). Nationalismi kansakuntien urheilukohtaamisissa. In H. Roiko-Jokela, & T. Roiko-Jokela (Eds.), *Yksilöt ja yhteisöt* (pp. 181-201). Suomen urheiluhistoriallinen seura. Suomen urheiluhistoriallisen seuran vuosikirja, 2023.

Heikki Roiko-Jokela

Nationalismi kansakuntien urheilukohtaamisissa

(vertaisarvioitu/peer-reviewed)

Johdanto

Nationalismi ja urheilu liittyvät kiinteästi toisiinsa. Urheilijoiden suorituksiin on liitetty erityinen kansallinen tehtävä. Urheilijoiden suoritukset eivät ole olleet vain heitä itseään varten, vaan urheilijat ovat edustaneet maataan ja kansaansa. Heidän voittojensa ja menestyksensä avulla on korostettu kansakuntien sekä yhteiskuntajärjestelmien elinvoimaisuutta ja paremmuutta suhteessa muihin. Urheilun avulla on myös yhdistetty kansakuntaa.¹

Nationalismi ja urheilu erilaisista näkökulmista on ollut lukuisien kansainvälisten tutkimuksien kohteena. Nationalismin ja urheilun suhdetta on tutkittu monipuolisesti sekä Euroopassa² että esimerkiksi vertailemalla urheilua ja nationalismia Pohjois-Ameri-

kassa, Isossa-Britanniassa ja Ruotsissa. Jälkimmäisessä tulee esiin anglosaksisen ja pohjoismaisen nationalismin erilainen suhde valtion.³ Urheilun, yhteiskunnan nykyaikaistumisen ja nationalismin vuorovaikutus on myös ollut tutkimuksen kohteena.⁴ Kansainvälisissä urheilunationalismin tutkimuksissa on käsitelty esimerkiksi eri lajien yhteyksiä nationalismiin tai lajeille asetettuja nationalistisia tavoitteita.⁵ Urheilun välinearvoa nationalismille sekä urheilun, yhteiskunnan, nykyaikaistumisen ja nationalismin suhdetta ja vuorovaikutusta on tutkittu monipuolisesti.⁶ Urheilun ja nationalismin nivoutuminen globalisaatioon – globaaliin maailmaan ja ajatteluun – on ollut myös keskeinen tutkimusteema.⁷

Suomessa suomalaisuuden esilletuontia ei yleensä ole mielletty nationalismiksi, mikä heijastuu tutkimukseen ja sen luonteeseen. Suomalaisissa urheilua ja nationalismia käsittelevissä tutkimuksissa on analysoitu urheilun roolia ja merkitystä suomalaisuuden käsitteen rakentajana sekä nationalismin kanavana⁸ tai selvitetty urheilun käyttöä nationalismin välineenä.⁹ Teemassa urheilusankarit ja heidän merkityksensä suomalaisuuden rakentajana on vahva nationalistinen tutkimusote.¹⁰ Sama koskee myös suomalaisia lajihistorioita, joissa on usein käsitelty nationalismiin liittyviä teemoja monipuolisesti.¹¹ Suomalaisia urheilun ja nationalismin tematiikkaan liittyviä tutkimuksia on tehty myös kansainvälisistä näkökulmista. Teemat ovat käsitelleet urheilun käyttöä kansallishenkisyyden luomiseen, poliittisten tavoitteiden edistämiseen tai urheilua identifiointimisen tai identifioimisen välineenä.¹²

Tässä artikkelissa tarkastellaan nationalismin (valtiollisen/etnisen) ja urheilun välistä suhdetta. Artikkelijakautuu kahteen osaan. Ensimmäisessä käsitellään tiiviisti tutkimuskirjallisuuden kautta nationalismin ilmenemisen eri muotoja – valtiollista ja etnistä nationalismia – niiden yhtäläisyyksiä ja eroavaisuuksia sekä nationalismia ideologiana, valtaa ja sen käyttöä urheilunationalismissa. Tämä muodostaa teoreettisen viitekehyksen toisen osan tapausesimerkeille. Toisessa osassa tarkastellaan esimerkkitapausten kautta nationalismin ilmenemistapoja valtioiden välisissä urheilukohtauksissa. Tapausesimerkit edustavat eri maita ja maiden välisiä kohtaamisia, eri lajeja ja eri aikakausia.

Kysymyksiä tarkastellaan aineistolähtöisesti selvittämällä, millaisia nationalistisia piirteitä artikkeliin valituissa tapausesimerkeissä urheiluun voi liittyä. Artikkelin perustuu lähestymistavaltaan lähilukuun: lähdeaineistona olevia tekstejä on luettu ja niistä on kerätty havaintoja, miten nationalismi voi ilmetä urheilussa. Kuinka nationalismiin liitetty symboliikka, retoriikka ja konkreettinen toiminta ilmenee esimerkkitapauksissa? Tapauksissa tuodaan esille nationalismin eri ilmenemistapoja urheilumaailmassa. Niissä painottuu nationalistinen ajattelu konfliktitilanteissa. Tapauksien kuvauksissa primaariaineiston muodostavat aikalaismediassa olleet kirjoitukset. Ne kuvastavat kuinka aikalaiset ovat kuvanneet tapahtumia ja kertoneet niistä sekä millaisia nationalismia ilmentäviä ilmaisuja he ovat käyttäneet.

Nationalismi – monisyinen aaterakenne

Valtiollinen ja etninen nationalismi

Nationalismin perusluonteesta on esitetty erilaisia tulkintoja. Aate ei ole yksiselitteisesti määriteltävissä, vaan sille on olemassa vaihtoehtoisia määritelmiä. Ne kaikki ovat omalla tavallaan perusteltuja.¹³ Eräänlaisena peruslähtökohtana voidaan pitää muotoilua: 'Nationalism itself can be understood – – as “an ideology or political religion, a political movement seeking state power, a cultural formation allowing industrial societies to function, a modern cognitive framework, a movement of cultural and historical revival, or combination of these factors.”’¹⁴

Nationalismia on usein tarkasteltu kahtiajakojen kautta. Syynä käytäntöön on se, että nationalismin tarkka määrittelyminen on vaikeaa aatteen monimuotoisuuden takia. Esimerkkeinä kahtiajaon käytöstä voidaan mainita Hans Kohnin tekemä jako läntiseen ja itäiseen nationalismiin, Friedrich Meinecken jako käsitteisiin *staatsnation* ja *kulturnation*, Charles Tillyn hahmottelema valtionjohtoinen ja valtionmuodostamiseen tähtäävä nationalismi ja Anthony D. Smithin tulkinta valtiollisesta ja etnisestä nationalismista.¹⁵

Perustavanlaatuinen kysymys valtiollisen ja etnisen nationalismin eroista kytkeytyy käsitteelliseen määritelmään. Pekka Valtonen on määritellyt termin etnisyyttä ”etniseen ryhmään kuulumiseksi, laaduksi tai tilaksi, joka pohjautuu ryhmäidentiteettiin ja/tai tietoisuuteen ryhmään kuulumisesta”. Vastaavasti etnisellä ryhmällä voidaan Valtosta mukailleen tarkoittaa ihmisjoukkoa, jota yhdistävät kulttuurilliset, kielelliset ja/tai ”rodulliset” erikoispiirteet sekä (osittain) yhteinen alkuperä ja kokemus yhteenkuuluvuudesta.¹⁶

Etnisyyden ja etnisen ryhmän käsitteet kytkeytyvät tiiviisti nationalismiin. Etninen nationalismi korostaa nimenomaan yhteisiä myyttejä, jaettua historiaa ja yhteistä kulttuuria nationalismin perustana. Kyseinen painotus muodostaa ratkaisevan eron valtiolliseen nationalismiin nähden.¹⁷

Termin valtiollinen nationalismi merkitys aukeaa tarkastelemalla sen englanninkielistä nimeä: *civic nationalism*. Sanan *civic* merkitys on ymmärrettävä laajasti, jotta valtiollisen nationalismin merkitys voidaan ymmärtää. Se kuvaa sekä kansalaisuutta että valtiota eri muodoissaan. Siksi valtiollista nationalismia ei määritellä kulttuurin, historian tai myyttien kautta, vaan valtion muodostaman kokonaisuuden avulla. Valtiollisessa nationalismissa korostetaan kansalaisuutta, yksilöiden oikeuksia ja velvollisuuksia kansalaisten ja valtion muodostaman poliittisen yksikön sisällä. Kyse on siitä, että nationalismin merkitystä luodaan *kansalaisuutta* ja *valtiota* tukevan käsitteistön käytöllä.¹⁸

Verrattaessa etnisen ja valtiollisen nationalismin eroa käsitteellisessä mielessä on tärkeää huomata, kuinka kyseiset nationalismin suuntaukset kytkeytyvät käsitteeseen kansallinen identiteetti. Pasi Saukkonen on määritellyt kansallisen identiteetin seuraavasti: ”Sillä [kansallisella identiteetillä] voidaan viitata jonkin valtion poliittiseen ja kansainväliseen identiteettiin, jonkin kansan tai kansakunnan identiteettiin ja siihen, millä tavoin yksilöt identifioituvat johonkin kansakuntaan, valtioon tai molempiin.”¹⁹

Valtiolliselle nationalismille keskeistä on korostaa yhden valtion sisällä asuvia ihmisiä – *kansalaisia* – ja *valtiota* itsessään nationalismin perustana. Siksi valtiollisen nationalismin mukaisesti ajateltuna

valtio on kansallisen identiteetin ja nationalismin ydin: kansakunta nähdään *poliittisena yhteisönä*. Sen sijaan etniselle nationalismille kansalaisuus ja valtio eivät ole itseisarvoja. Keskeistä on ihmisten yhteenkuuluvuus jaetun menneisyyden ja kulttuurin kautta, jolloin kansallinen identiteetti ja nationalismi kytkeytyvät kansakuntaan, joka nähdään ennen kaikkea *kulttuurisena* kokonaisuutena.²⁰

Valtiollinen ja etninen nationalismi eroavat toisistaan sisällöllisten painotusten ohella maantieteellisesti. Valtiollinen nationalismi on ollut tyypillistä läntisessä ja pohjoisessa Euroopassa. Etninen nationalismi on puolestaan vaikuttanut eteläisessä, keskisessä ja itäisessä Euroopassa. Syy tähän löytyy Euroopan poliittisesta kartasta.²¹

Valtiollisella ja etnisellä nationalismilla on eroistaan huolimatta yhteisiä piirteitä. Valtiollisissa nationalismissa keskeistä on kansalaisuus ja valtio sekä se, että kansakunta nähdään poliittisena yhteisönä. On kuitenkin syytä huomata, että etnisen nationalismin painotuksia jaetusta historiasta ja kulttuurista voidaan ymmärtää monella tavalla: niiden voidaan tulkita pitävän sisällään myös poliittiset traditiot ja käytänteet sekä poliittisen kulttuurin. Kyseiset teemat puolestaan sopivat hyvin valtiolliseen nationalismiin.²²

On myös huomattava, ettei valtiollinen nationalismi tietyssä valtiossa sulje pois etnisen nationalismin olemassaoloa. Valtion sisällä voi nimittäin vaikuttaa useita eri kansoja. Tällöin valtio voi suuntautua valtiolliseen nationalismiin, mutta vähemmistönä oleva ryhmä saattaa toimia etnisen nationalismin mukaisesti.²³

Valtiollista ja etnistä nationalismia yhdistää tietty reformistinen piirre: halu itsemääräämisoikeuteen. Siksi niiden reformistinen sanoma voidaan esittää tiiviisti Peter Alterin sanoin seuraavasti: 'It demands the right to political self-determination, or has already achieved such through a nation-state. A nation is constituted by the social group's – – consciousness of being a nation, or of wanting to be one, and by their demand for political self-determination.'²⁴

Valtiollisen ja etnisen nationalismin välille muodostuu kuitenkin ero siinä, miten kansallinen itsemääräämisoikeus suhteutuu

nationalistiseen pyrkimykseen. Koska valtiollinen nationalismi on tyypillistä vakiintuneille valtioille, sen reformistisessa sanomassa ei korostu pyrkimys valtiolliseen itsemääräämisoikeuteen. Sen sijaan valtiollisen itsemääräämisoikeuden säilyttäminen on valtiollisen nationalismin keskiössä.²⁵

Seurauksena on, että valtiollisen nationalismin reformistinen sanoma on tietyllä tapaa konservatiivinen. Valtion ollessa asemaltaan vakiintunut sekä sen poliittiselle eliitille että myös itsemääräämisoikeuden saavuttaneelle kansakunnalle on edullista ylläpitää valtion *status quo* -tilannetta. Tällöin valtiollisen nationalismin painotukset kansalaisuudesta, oikeuksista ja velvollisuuksista poliittisen kokonaisuuden sisällä palvelevat valtion vakautta ja olemassaoloa. Kyse on kansakunnan ja valtion aseman tukemiseen tähtäävästä nationalismista, jonka reformistinen sanoma kietoutuu siihen, kuinka itsemääräämisoikeus voidaan säilyttää ja kuinka sitä voidaan tukea.²⁶

Ei-vakiintuneissa ja etnisesti hajanaisissa valtioissa etninen nationalismi on vastaavasti luonut kansankunnan yhteenkuuluvuutta historiallisin ja kulttuurillisin perustein. Erona valtiolliseen nationalismiin on kuitenkin se, että etninen nationalismi voi myös horjuttaa valtion sisäistä *status quo* -tilaa: etnisen nationalismin avulla on voitu paitsi yhdistää hajanaista kansakuntaa niin myös luoda eroja eri etnisten ryhmien välille.²⁷

Valtiollisen ja etnisen nationalismin reformistiseen sanomaan kytkeytyy sekä yhdistävä että erottava ulottuvuutensa. Yhtäältä niihin liittyy sanoma, jossa omaa kansakuntaa – olipa se kulttuurinen tai poliittinen yhteisö – on voitu yhdistää kansakunnan itsemääräämisoikeuden saavuttamiseksi tai turvaamiseksi. Toisaalta reformistiseen sanomaan on kytkeytynyt samanaikaisesti erottava viesti. Valtion, kansan ja kansakunnan kansallisen identiteetin vahvistaminen kohti me-henkisyyttä luo myös vastakohtan: ne toiset. Tällöin valtiollinen ja etninen nationalismi luovat rajalinjoja kansakuntien välille, mikä voi näyttäytyä ne toiset -kategoriaan sijoitetuille uhkana.

Nationalismi, ideologia, valta ja urheilu

Michael Freeden mukaan nationalismi on ideologia, joka keskittyy ”jonkin kansakunnan poikkeukselliseen arvoon ihmisen identiteetin muovaajana”. Nationalismissa korostetaan usein ylemmyyttä muihin kansankuntiin verrattuna ja kansakunta voi esittää jäsenilleen vaatimuksia käyttäytymisestä.²⁸

Nationalismia pidetään usein vallan havitteluna. Valtion politiikkaa voi havainnollistaa kahdella tavalla: valtiolla on valtaa, sillä se viime kädessä päättää kuinka sen hyödykkeet jaetaan, ja sen politiikka perustuu ”meidän” ja ”muiden” erotteluun, eli oman ja muiden valtioiden suhteisiin. *Gianfranco Poggini* mukaan kumpikin näkökulma on huomioitava modernin valtion ymmärtämiseksi. Valtiolla on sekä oltava auktoriteettia jäseniinsä että kyky suojella omia etujaan ulkoisten valtojen joukossa.²⁹

Eliitti ja poliittinen johto pyrkivät ajamaan kansallisia tavoitteita. *Michael Hechterin* mukaan eliitit tarvitsevat laajempaa kollektiivista identiteettiä pyrkimyksiinsä: eliitti ei välttämättä ole valtio tai sen johto, vaan jokin muu taho, joka hyötyy kulttuuristen ryhmien tuesta sosiaalisen järjestyksen ylläpidossa ja hyödykkeiden tuotossa.³⁰

Eliittiryhmät levittävät omaa kulttuuriaan muihin ihmisryhmiin rakentaakseen haluamaansa ideologista kansakunnan ideaan perustuvaa yhtenäisyyttä. *Clifford Geertz* määrittelee *kulttuurin historiallisesti välittyväksi merkitysten kokonaisuudeksi, joka ilmenee ihmisten ajattelua ja kanssakäymistä kuvaavina symbolisina konsepteina. Kulttuuriset symbolit yhtä aikaa kuvaavat todellisuutta ja luovat raameja ihmisen käytökselle kyseisessä todellisuudessa. Kulttuuri ja (poliittinen) ideologia ovat tässä mielessä läheisiä käsitteitä: ideologiat sisältävät oppeja, teorioita ja periaatteita, jotka ohjaavat kohti toivottua päämäärää.*³¹

Michael Billig on tuonut esiin nationalismin erilaisia ilmentymiä. Hänen mukaansa suurin osa nationalistisista symboleista ja merkityksistä ilmenee huomaamattomasti arjessa, minkä vuoksi nationalismiin ei välttämättä suoraan uskota, vaan siihen on totuttu.

Nationalismi ei aktivoidu isänmaallisuutta vaativissa hetkissä, vaan se kuuluu ihmisen kognitiiviseen ympäristöön.³²

Tämä tulee hyvin esiin pohdittaessa nationalismin ja urheilun välistä suhdetta sekä sitä, mikä tekee urheilun ja nationalismin suhteesta erityisen. Lehtien urheilupalstoilla toistuvat yleiset käsitykset valtiosta, kansasta, rodusta ja maskuliinisuudesta. Nationalismi ilmenee patrioottisena kuvamaailmana valtiolippuineen ja urheilusankareiden ylistämisenä. Urheilijat ovat ”meidän” – he edustavat kansakuntaa. Urheilun hetket pyritään tallentamaan kansan kollektiiviseen muistiin. Uutisointi keskittyy eritoten oman maan saavutuksiin, ja ulkomaalaiset varsinaiset voittajat saattavat jäädä vaille huomiota. Urheilijoiden saavutukset nähdään kansan yhteisinä.³³

Urheilunationalismilla rakennetaan valmiutta isänmaan suojelemiseen, kun ihmiset lukevat toisten ihmisten taistelusta ja uhrauksista, joita tehdään maajoukkueen puolesta ottelussa ulkomaan joukkuetta vastaan. Sekä urheiluun että sodankäyntiin liittyvät kunnia ja sankarillisuus. Urheilun ja nationalismin suhde vahvistaa kansallistunnetta sekä luo raameja politiikalle, jolla kansakuntaa ylläpidetään ja suojellaan.³⁴

Neljä tapausesimerkkiä nationalismin ilmenemistavoista urheilussa

Tapaus I: Vieraan lipun alla ei urheilla... mutta urheilu saattaa yhdistää

Kansalliset symbolit, kuten liput, ovat yksi nationalismin ulkoisista ilmiöistä. Urheilun ja nationalismin välinen kytkös voi ilmetä tarkkuutena kansallisten symbolien käytössä. Lontoon olympialaisissa vuonna 2012 Pohjois-Korean naisten jalkapallomaajoukkue poistui kentältä, kun kilpailujen järjestäjät näyttivät Etelä-Korean lipun valotaululla Pohjois-Korean lipun sijaan. Taustalla vaikutti nationalistinen ajattelu, sillä Pohjois-Korean valmentaja perusteli

kentältä poistumista sanoen, etteivät Pohjois-Korean urheilijat voi esiintyä muiden maiden lippujen alla, etenkin Etelä-Korean.³⁵

Pohjoiskorealaisten protestin osalta voidaan kysyä, oliko teko pelaajilta aidosti kansallistunteeseen ja oman lipun tärkeyteen perustuva vai ylhäältä päin määrätty ratkaisu. Molemmat vaihtoehdot ovat mahdollisia. Oleellista on kuitenkin se, että jokin pohjoiskorealainen taho on arvioinut oikeiden kansallisten symbolien esittämisen ehdoksi urheilutapahtumaan osallistumiselle. Siksi väärän lipun esittämiseen kytkeytyvä protesti voidaan ymmärtää osoitukseksi urheiluun kytkeytyvästä nationalismista. Tässä tapauksessa valtiollinen status määriteltiin kansallisten symbolien kautta, eikä niiden käytöstä voinut poiketa.

Vaikka Koreoiden suhteet ovat jännittyneet ja valtiollinen nationalismi näkyi edellä esitetystä tilanteesta, ei etnisen ja valtiollisen nationalismien rajoja voida määritellä yksiselitteisesti, kun kysymys on Korean niemimaasta. Vaikka Pohjois-Korea protestoikin Etelä-Korean lipun esittämistä omansa tilalla, ei maiden välinen jako urheilussa ole ehdoton. Pyeongchangin olympialaisissa (2018) maat muodostivat naisten jääkiekkoon yhteisjoukkueen: Korean joukkueen.³⁶

Etelä- ja Pohjois-Korean väliset suhteet ovat yleisesti ottaen kiireät, ja molemmat Koreat katsovat edustavansa koko korean kansaa. Korealaisen nationalismien juurien voi katsoa olevan etnisessä nationalismissa, mutta usein se ilmenee julkisuudessa valtiollisena nationalismina, Etelä- ja Pohjois-Korean valtiollisen aseman korostamisena.

Urheilussa nationalismi voi kuitenkin muuttaa luonnettaan, kuten yhteisjoukkueen muodostaminen osoittaa. Jääkiekon yhteisjoukkue ei periaatteessa korostanut ulkoisesti Koreoiden erillisyyttä, vaan yhtä ainoaa Korean kansaa. Valtioiden sisäinen poliittinen nationalismi korvautui Korean kansan yhteistä, Korean jakoa edeltävää, historiaa korostavalla ja kansakunnan yhtenäisyyttä painottavalla nationalismilla.

On kuitenkin syytä huomata, että Koreoiden välinen jakolinja

on syvä, eivätkä kaikki hyväksyneet yhteisjoukkuetta. Yleisradiossa on esitetty eteläkorealaisen toimittajan näkemyksenä, että jaetussa Koreassa eläneet, etenkin nuoremmat henkilöt, eivät koe Koreaa yhtenäisenä kansana.³⁷ Heille nationalismissa on kyse ennen muuta valtiollisesta nationalismista, eikä jakolinjoja ”meidän ja heidän välillä” voida täysin murtaa urheilun avulla.

Urheilu voi siis hälventää muutoin tiukkoja rajanvetoja muuttaen valtioiden sisäisen nationalismin laajemmin kansakuntaa koskevaksi nationalismiksi. Tärkeää on kuitenkin tiedostaa se, että valtioiden sisäinen nationalismi voi olla voimakkaampaa kuin kansakunnan yhteiseen historiaan perustuva nationalismi. Siksi urheilussa esiintyvät nationalismin muodot eivät kerro koko totuutta. Urheilussa voidaan näennäisesti ylittää rajalinjoja ja nationalismin perusluonne voi näyttää erilaiselta kuin muussa elämässä, vaikka nationalistiset kokemukset säilyisivät urheilun esiripun takana ennallaan.

Tapaus 2:

Kansallistunne urheilunationalismin ilmentäjänä

Pyeongchangin olympialaisissa Venäjä ei ollut virallisesti mukana, sillä maa oli suljettu olympialaisista valtiojohtoisen dopingohjelman takia. Maan urheilijoita päästettiin kuitenkin kilpailuihin neutraalin olympialipun alla, jolloin myös palkintoseremonioissa käytettiin heidän osaltaan olympialippua ja -hymniä.³⁸ Toisin sanoen valtiollisen nationalismin keskeiset symbolit kiellettiin.

Sovittu käytäntö toteutui olympialaisten järjestäjien puolesta. Venäläisten voitettua jääkiekon olympiafinaalin nationalismi kuitenkin pääsi näkyville. Venäläiset pelaajat lauloivat olympiahymnin soidessa keskinäisen sopimuksensa mukaisesti Venäjän kansallishymniä.³⁹ Venäläinen jääkiekkoilija Ilja Kovaltshuk perusteli ratkaisua *Iltalehden* mukaan seuraavasti: ”Kyllä, meiltä otettiin lippu ja hymni, mutta he eivät ottaneet meiltä kunniamme ja omatuntoamme, hän [Kovaltshuk] oli sanonut. Me tiedämme, että olemme venäläisiä ja että edustamme maailman parasta maata.”⁴⁰

Tapaus osoittaa, kuinka nationalismi voi ilmetä urheilussa yhdistäen etnistä ja valtiollista nationalismia. Urheilijat voivat kokea edustavansa omaa maataan, vaikka sen kansallisten symbolien esittäminen olisi kiellettyä. Tällöin nationalismin ilmenemismuotona voi olla halu tuoda omaa kansallistunnetta esille, vaikka sitten sovitteja sääntöjä rikkomalla. Urheilussa kansalliset symbolit eivät välttämättä ole keskeisin nationalismin ilmenemistapa. Oleellista on urheilijoiden nationalistinen kokemus: symbolien käyttö ei välttämättä ole urheilunationalismin ydinaluetta, vaan ne ilmentävät yksilöiden kokemusta. Siksi urheilunationalismin yhdeksi ilmiänsiksi voidaan nostaa urheilijoiden nationalismia korostava käytös.

Venäläisten jääkiekkoilijoiden ja pohjoiskorealaisten jalkapalloilijoiden (katso Tapaus 1) toiminta symboloi urheilunationalismin kollektiivista esiin nousua. Nationalismin ilmenemiseen urheilussa ei kuitenkaan aina kytkeydy kollektiivista toimintaa. Kyse voi olla myös yksilön omasta kokemuksesta ja toiminnasta. Esimerkiksi Suomen jalkapallomaajoukkuetta edustanut Perparim Hetemaj ei osallistunut vuonna 2016 Suomen ja Kosovon väliseen jalkapallo-otteluun, sillä hän ei halua pelata synnyinmaataan vastaan.⁴¹

Tapauksessa näkyy, kuinka yksilön kansallistunteen kokemus voi jakautua kahtia. Hetemaj edustaa Suomea, mutta hänellä on myös nationalistisia tunteuksia synnyinmaataan Kosovoa kohtaan. Tapaus osoittaa, että urheilijan synnyinmaalleen ja kansakunnalleen antama arvo voi vaikuttaa urheiluun. Hetemajin tapauksessa ratkaisuna oli kieltäytyä kilpailemasta synnyinmaataan vastaan toisen valtion riveissä, vaikka muutoin hän oli valmis edustamaan Suomea maajoukkueetasolla.

Tapaus 3: Kiistetty suvereniteetti urheilunationalismin lähteenä

Kylmän sodan aikana urheiluboikoteilta ei säästytt. Boikotit eivät kuitenkaan ole kadonneet urheilusta. Venäjän ja Ukrainan suhteiden kiristyttyä Ukrainan presidentti Petro Poroshenko kehotti

”maansa liittolaisia harkitsemaan Venäjällä vuonna 2018 pidettävien jalkapallon MM-kisojen boikotointia, jos Venäjä ei vedä joukkojaan Ukrainasta.”⁴²

Miksi boikottiajatuksessa oli kyse nationalismista. Boikotin toteuttamiseen oli kehottanut Ukrainan presidentti, jonka maan suvereniteettia oli loukattu. Kyse oli valtioiden välisestä poliittisesta kiistasta. Konfliktilla oli kuitenkin nationalistiset ulottuvuutensa: Ukraina koki kansallisen itsemääräämisoikeutensa loukatuksi ja pyrki toimimaan sen suojelemiseksi. Siksi Poroshenkon esittämä ajatus urheiluboikotista ilmentää yhtä urheilunationalismin muotoa. Urheilu ei ole vain urheilua. Se voidaan politisoida osaksi kansallisia ja nationalistisia pyrkimyksiä.

Urheilutapahtuman boikotoiminen tai boikotin esittäminen sekä nationalistiset mielenilmaukset eivät ole ainoita nationalismiin ilmenemismuotoja urheilumaailmassa. Nationalismi on saanut myös väkivaltaisia ilmiöitä. Vuonna 1956 Unkari ja Neuvostoliitto kohtasivat vesipallon olympiavälierässä Unkarin kansannousun jälkimainingeissa⁴³. Ottelun on katsottu symboloivan unkarilaisten kamppailua neuvostovaltaa vastaan.⁴⁴ *Iltasanomat*, jossa kerrattiin *Sport Illustratedissa* julkaistua artikkelia, on kirjoittanut siitä, miten unkarilaiset näkivät ottelun merkityksen: ”Me emme pelanneet vain itsellemme, vaan kaikille unkarilaisille, tuolloin 20-vuotias tähtihyökkääjä **Ervin Zador** sanoi myöhemmin *Sports Illustrated*-lehdelle. [muotoilut alkuperäisiä]”⁴⁵

Ottelussa unkarilaisten strategiana oli provosoida venäläisiä verbaalisesti, jotta heidän ottelusuorituksensa kärsisi. Strategia toimi, mutta johti vesipallo-ottelussa nähtyyn molemminpuoliseen väkivaltaan. Mitä tapaus kertoo urheilun ja nationalismin välisestä siteestä?⁴⁶

Unkarilaiset kokivat ottelulla olevan erityistä kansallista merkitystä. Kyseessä oli ottelu kaikkien unkarilaisten puolesta. Urheilijat voivat tietenkin kokea edustavansa maataan ja koko kansaansa kaikissa tilanteissa. Ottelun ajallinen yhteys Unkarin kansannousuun ja sen tukahduttamiseen mahdollistaa kuitenkin sen, että urheilutapahtumaan kytkeytyi erityinen nationalistinen lataus: urheilukoh-

taaminen saattoi olla keino osoittaa kansakunnan elinvoimaisuus ja paremmuus, vaikka urheilun ulkopuolella vastaavat pyrkimykset olisi tukahdutettu.

Tapaus 4: Kielen, kansallislaulun, ”maaottelun” symbolinen merkitys

Toisen maailmansodan tapahtumien myötä Viro joutui osaksi Neuvostoliittoa ja yhteydet muun muassa Suomen suuntaan katkesivat vuosikausien ajaksi.⁴⁷ Urheilurintamalla suomalaiset ja virolaiset yleisurheilijat tapasivat toisensa ”maaottelussa” juhannuksena vuonna 1957 Tallinnan stadionilla. Ajan hengen mukaisesti stadion oli nimetty uudelleen Komsomolille. Urheilullisesti ei ollut tullut mitään uutta, vaan vanha kaava toistui: Suomi voitti pistein 122–103.⁴⁸

Suomen Urheilulehti kirjoitti näyttävästi maaottelusta. Tulosraportoinnin ohella muisteltiin myös menneitä. Aikaa, jolloin molemmat maat olivat olleet itsenäisiä valtioita ja urheilukohtaamisissa oli vallinnut ”veljellinen” kanssakäyminen: ”Tallinnan stadionin marathonportista hulmahti Suomen siniristi suuresti esiin. Kansa kohahti ja joku vanhus pyyhki kyyneleen ryppyiseltä poskeltaan. Monen vuoden jälkeen veljeskansat kohtasivat jälleen yleisurheilun merkeissä. Ne, joilla ennen sotia pidetyt yleisurheiluottelut ovat muistissa, muistavat, että ne olivat aina ystävällisessä ja veljellisessä hengessä suoritettuja.”⁴⁹

Ajan poliittinen konteksti huomioiden *Suomen Urheilulehti* (Petteri, Lasse Laakso) otsikoi juttuaan rohkeasti. Lehti kirjoitti ”Veljeskansan maaottelusta” ja ”Isoveli-pikkuveli-kamppailusta”.⁵⁰ Termeillä viitattiin sotien väliseen aikaan ja sen aikakauden aseelmiin. Neuvosto-Viron kaudella sanoilla oli erityisesti virolaisille myös hyvin vahva symbolinen merkitys.

Maaottelussa oli mukana useita vanhoja tuttuja. Se toi mieleen muistoja, joiden katsottiin myös vaikuttavan tuleviin urheilusuhteisiin. Yhteistyö tuttujen kanssa oli helpompaa – uudesta järjestelmästä huolimatta.⁵¹

Yleisurheilun osalta rautaesirippu oli säröillyt ja lisää se raotui, kun maaotteluvuoden 1957 syksyllä vihittiin Tartossa käyttöön yliopiston uusi stadion Helsingin ja Tarton yliopistojen välisillä yleisurheilukilpailuilla. Tapahtumalle antoi erityistä merkitystä se, että ensimmäistä kertaa sodan jälkeen Tartossa oli ulkomaalaisia – vieläpä suomalaisia. Kisahuuma valtasi koko kaupungin. Katsonnot olivat täysiä ja kaikki elivät kilpailuissa mukana. Virolaiset olivat tulleet seuraamaan kilpailuja tai paremminkin ”seuraamaan suomalaisia ja kuuntelemaan Maamme-laulua”, jonka symbolinen merkitys oli suuri virolaisille.⁵²

Sama toistui juhannuksena vuonna 1963. Tartossa järjestettiin jälleen Viro-Suomi yleisurheilumaaottelu, jonka Suomi voitti 179–161. Tappio ei kuitenkaan yleisöä suuremmin haitannut. Juhlan aiheeksi riitti, että suomalaiset olivat paikalla ja läsnä. Kiekonheittäjä Kaupo Metsur, ensimmäisiin sodanjälkeisiin maaotteluihin osallistunut urheilija, muisteli tapahtumia seuraavasti: ”Koko Tartto riemuitsi, kaikki suomalaiset olivat sankareita, sillä mahdollisuus kuulla tuohon aikaan puhuttavan suomea Tarton kaduilla sai aikaan todella suuren kansanjuhlan.” Täysin varauksetonta ei virolaisten juhlinta voinut kuitenkaan olla. KGB:n valvonta oli tiukkaa, eivätkä kaikki selvinneet ilman seurauksia. Etninen nationalismi ja siihen viittaava symboliikka tai toiminta ei ollut neuvostoiimperiumin tai vallanpitäjien etujen mukaista.⁵³

KGB:n toiminta oli sinänsä loogista. On syytä muistaa, että Tartto oli neuvostovallan loppuun asti ulkopuolisilta suljettu kaupunki. Siellä saattoi vieraila päiväsaikaan, mutta ei öisin. Tästä syystä kaupungissa järjestetyt yleisurheilukilpailut vaativat erikoisjärjestelyjä. Metsur kuvaa asiaa näin: ”Joka kerta, kun suomalaisia tuli kilpailemaan Tarttoon, piti hankkia heidän yöpymistään varten erikoislupa. Aina sitä ei saatu, ja niinpä yksi yliopistojen välinen kilpailu jouduttiin käymään Tallinnassa Komsomol-stadionilla.”⁵⁴

Tapauksessa esiteltujen yleisurheilumaaotteluiden aikana Viro oli osa Neuvostoliittoa, sen osavaltio. Kansallista identiteettiä pidettiin yllä ja vahvistettiin urheilun kautta. Yhteys Suomeen tarjosi erinomaisen mahdollisuuden vahvistaa etnistä nationalismia.

Aikalaisten käyttämä termi ”maaottelu” oli sinällään absurdi, mutta se kertoi, mitä sekä Suomessa että Virossa ajateltiin Viron kohtalosta ja asemasta. Kieleen ja kansallislauluun liittyi runsaasti symboliikkaa, joka korosti virolaista nationalismia neuvostoimperiumin sisällä.

Lopuksi

Artikkelissa on tarkasteltu valtiollista ja etnistä nationalismia. Valtiollisessa nationalismissa korostuvat kansalaisuuden ja valtion merkitys ja niiden välinen vuorovaikutussuhde. Etninen nationalismi sen sijaan korostaa yhteistä historiaa ja kulttuuria nationalismin perustana. Vaikka valtiollinen ja etninen nationalismi painottavat eri asioita, on niillä myös yhteistä: molempien reformistinen sanoma tähtää joko kansallisen itsemääräämisoikeuden saavuttamiseen tai sen säilyttämiseen. Niitä ei voi muutoinkaan erottaa tiukasti toisistaan, sillä etnisen nationalismin painottamat historia ja kulttuuri voivat pitää sisällään myös poliittisia traditioita ja perinteitä, jotka kuuluvat tiukasti ajateltuna valtiollisen nationalismin sisältöön.

Valtiollisen ja etnisen nationalismin avulla voidaan saada käsitys nationalismin ilmenemismuodoista, mutta ne eivät kerro koko totuutta nationalismista. Kyse on paljon laajemmasta aatteesta. Tarkasteltujen nationalismin muotojen ohella on olemassa myös muita nationalismin ilmenemismuotoja.

Nationalismin ilmenemistapoihin ei vaikuta pelkästään esimerkiksi se, mitä aate korostaa kansallisen itsemääräämisoikeuden perustana tai se, miten kansakunta määritellään. Sen sijaan nationalismin ilmenemistavat ovat riippuvaisia myös siitä, missä päin maailmaa se ilmenee. Vaikka nationalismi voitaisiin tyypitellä kärkeään pääluokkaan, kuten valtiolliseen nationalismiin tai etniseen nationalismiin, aate näyttäytyy kuitenkin eri tavalla eri yhteyksissä. Eri alueiden historiallinen kehityskaari on muokannut nationalismia ja sisällyttänyt aatteeseen paikallisia erityispiirteitä.⁵⁵

Tämä pätee myös nationalismiin urheilussa. Se ei ole selkeästi

määriteltävissä oleva kokonaisuus, vaan useista erilaisista ilmene- mistavoista muodostuva kudelma. Nationalismia itsessään, kuten urheilunationalismiakaan, ei siksi kannata ymmärtää pelkkänä aat- teena.

Kun huomio kiinnitetään nationalismiin urheilussa, valtiollinen ja etninen nationalismi korostuvat. Kansainvälinen urheilu- järjestelmä on suosinut ”urheilemista kansallislippujen alla”. Siksi nationalismi ja urheilu ovat kietoutuneet tiiviiksi osaksi toisiaan. Urheilu on ollut keskeinen tapa muodostaa ja vahvistaa kansallista identiteettiä. Nationalismin vaikutus urheiluun ei kuitenkaan ole rajoittunut siihen, että luotaisiin ”uutta” kansakuntaa ja kansallista identiteettiä. Urheilu on ollut tapa tuoda esiin kansallista identi- teettiä tilanteissa, joissa se ei ole ollut muutoin mahdollista. Urhei- lunationalismi on ollut sekä valtioita luovaa että etnistä/kansallista yhteenkuuluvuutta korostavaa.

Kun venäläisiltä urheilijoilta kiellettiin kansallistunnusten käyt- tö, julkisuuteen nousivat venäläisten taholta nationalistinen jaot- telu, jopa vastakkainasettelu: Me ja He – ”meiltä otettiin lippu ja hymni, mutta he eivät ottaneet – –.” Toisaalta pienet valtiot ovat historian kuluessa kokeneet Neuvostoliiton (Venäjän) politiikan uhaksi kansalliselle suvereniteetilleen. Tämä on tuonut urheiluun voimakkaita nationalistisia elementtejä, kun urheilu on politisoitu valtiollisen edun tukemiseksi. Se, mitä ei ollut mahdollista toteut- taä voimapolitiikan avulla toteutettiin urheilurintamalla. Erityises- ti kylmän sodan aikana urheilutapahtumien yhteenotoissa koettiin vahvoja tunnelatauksia, jotka saattoivat purkautua jopa sääntöjen- vastaisena toimintana. Nationalistista vastakkainasettelua ei kui- tenkaan tapahtunut ainoastaan ideologisesti erilaisten maiden tai suurvallan ja pienten naapureiden kohdatessa, vaan myös ”veljes- kansojen” tai ”hyvien naapurien kesken” oli/on nationalistisia tun- nelatauksia.

Urheilun ja nationalismin välinen suhde ei ole valtiollisen na- tionalismin mittapuulla arvioituna muutoinkaan kadonnut. Esi- merkiksi urheilutapahtumien järjestämisen on katsottu parantavan valtioiden julkisuuskuvaä. Nykypäivänä nationalismi urheilussa ei

kuitenkaan perustu yksinomaan valtiolliseen toimintaan. Keskeiseksi piirteeksi on noussut myös nationalistinen kokemus. Ratkaisuita urheilussa on perusteltu subjektiivisilla kokemuksilla, jotka ovat pitäneet sisällään nationalistisia piirteitä.

Lähdeviitteet / Endnotes

- 1 Urheilun kansallisesta tehtävästä Suomessa sekä urheilun ja nationalismin kytköksestä: Kokkonen, Jouko: "Hakkaa päälle!". Ruotsi-ottelu – Finnkampen. Liikuntatieteellisen Seuran Impulssi XX. Helsinki: Liikuntatieteellinen Seura 2000, passim. Katso myös Kokkonen, Jouko, Kansakunta kilpasilla. Urheilu nationalismin kanavana ja lähteenä Suomessa 1900–1952. Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Bibliotheca Historica 119, 2008.
- 2 Tribal Identities. Nationalism, Europe, Sport. Toim. J. A. Mangan. Routledge 1995.
- 3 Bairner, Allan: Sport, Nationalism, and Globalization. European and North American Perspectives. State University of New York Press, 2001.
- 4 Dyreson, Mark: Making the American Team: Sport, Culture, and the American Experience. University of Illinois Press, Urbana and Chicago 1998.
- 5 Esimerkiksi Andersson, Torbjörn: Kung Fotboll – Den svenska fotbollens kulturhistoria från 1800-talets slut till 1950. Eslöv: B. Östlings bokförl. Symposium 2002; Lindroth, Jan: Idrottens väg till folkrörelse. Studier i svensk idrottsrörelse till 1915. Uppsala: Ubsaliensis Academiae 1974; Lindroth, Jan: Idrott mellan krigen. Organisationer, ledare och idéer i den svenska idrottsrörelsen 1919–39. Stockholm: HLS 1987.
- 6 Tutkimuksista mainittakoon Olstad, Finn & Tønneson, Stein: Norsk idretts historie. Folkhelse, trim, stjerner 1939–1986. Oslo: Aschehoug 1986–87. Mark Dyresonin lukuisat artikkelit, joista mainittakoon esimerkiksi Making the American Team: Sport, Culture and the Olympic experience (1998); Americas Athletic Missionaries: Political Performance, Olympic Spectacle and the Quest for a American National Culture 1896–1912 (1992); Marketing National Identity: The Olympic Games of 1932 and American Culture (1995); Scripting the American Olympic Story-Telling Formula. The 1924 Paris Olympic Games and the American Media (1996); American Ideas about Race and Olympic Races from the 1890s to the 1950s: Shattering Myths or Reinforcing Scientific Rasism? (2001) sekä

- Globalizing the Nation-Making Process: Modern Sport in World History (2003).
- 7 Tomlinson, Alan & Young, Christopher Young: National Identity and Global Sports Events: Culture, Politics and Spectacle in the Olympics and the Football World Cup. Albany: State University of New York Press 2006; Markovits, Andrei S. & Rensmann, Lars: Gaming the world: how sports are reshaping global politics and culture. Princeton: Princeton University Press cop. 2010; Maquire, Joseph A.: Global sport: identities societies civilizations. Cambridge, UK: Malden, MA: Polity Press. Blackwell Publishers 2001; Bairner, Alan: Sport, nationalism and globalization. European and North American perspectives. Albany: State University of New York Press cop. 2001.
 - 8 Esimerkiksi Kokkonen 2008. Tervo, Mervi: Geographies in the making: Reflections on sports, the media and national identity in Finland. Oulu: Department of Geography, University of Oulu. Geographical Society of Northern Finland 2003.
 - 9 Vettenniemi, Erkki: Pohjolan helleenit – suomalaisten olympiaurheilulajien synty. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2007.
 - 10 Virtapohja, Kalle: Sankarien salaisuudet – journalistinen draama suomalaista urheilusankaria synnyttämässä. Jyväskylä: Atena 1998; Viita, Ossi: Hymyilevä Hannes – Työläisurheilija Hannes Kolehmainen sankaruus porvarillisessa Suomessa. Helsinki: Otava 2003; Salimäki, Harri: Lauri Pihkala – isänmaan ja urheilu-uskon mies. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2000.
 - 11 Esimerkiksi Vettenniemi, Erkki: Joutavan juoksun jäljillä. Kestävyysjuoksun varhaisvaiheet Suomessa. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2006; Heikkinen, Antero: Kansallisurheilun suuri nousu. Suomen hiihtourheilun laajuus, yhteiskunnalliset tavoitteet ja merkitys 1918–1940. Lappeenranta: Liikuntatieteellinen Seura 1981.
 - 12 Esimerkiksi pro gradu -tutkielmat: Matikainen, Ulla: Nationalismi ja entisen Jugoslavian alue. – Urheilu nationalismiin ilmentäjänä. Helsinki: Helsingin yliopisto 2020; Ranta, Juho: Urheilu Kiinan politiikan välineenä. – Miten Pekingin ja Tokion olympiaprojekteista kirjoitetaan Kiinan lehdistössä? Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto 2021; Arffman, Laura: Urheilu nationalismiin välittäjänä. Yleisurheilun SM-kisat 2015 kiinalaisten sanomalehtien silmin – miten kansallisen identifioitumisen rooli näkyi uutisoinnissa. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto 2017.
 - 13 Katso Baycroft & Hewitson 2006, 3–7.
 - 14 Baycroft, Timothy & Hewitson, Mark: Introduction. Teoksessa What is a Nation? Europe 1789–1914. Toim. Timothy Baycroft & Mark Hewitson, Oxford: Oxford University Press 2006, 2.

- 15 Kohn, Hans: *The Idea of Nationalism. A Study in its Origins and Background*. New York: Macmillan 1944; Charles, Tilly: *The Formation of National States in Western Europe*. Princeton: Princeton University Press; Pakkasvirta, Jussi & Saukkonen, Pasi: *Nationalismi teoreettisen tutkimuksen kohteena*. Teoksessa *Nationalismit*. Toim. Jussi Pakkasvirta & Pasi Saukkonen, Helsinki: WSOY 2005, 20.
- 16 Valtonen, Pekka: *Etnisyys ja kansakunta*. Teoksessa *Nationalismit*. Toim. Jussi Pakkasvirta & Pasi Saukkonen, Helsinki: WSOY 2005, 106–107. Katso tarkemmin Valtonen 2005, 106–110. Katso "rodullisista" piirteistä ja urheilusta esimerkiksi Kokkonen 2008.
- 17 Baycroft & Hewitson 2006, 3.
- 18 Baycroft & Hewitson 2006, 3; Hewitson 2006, 313.
- 19 Saukkonen, Pasi: *Kansallinen identiteetti*. Teoksessa *Nationalismit*. Toim. Jussi Pakkasvirta & Pasi Saukkonen, Helsinki: WSOY 2005, 90. Katso myös Woolf, Stuart (1996): *Introduction*. Teoksessa *Nationalism in Europe 1815 to the present*. Toim. Stuart Woolf, London: Routledge 1996., 25.
- 20 Baycroft & Hewitson 2006, 3; Pakkasvirta, Jussi: *Kuvittele kansakunta*. Teoksessa *Nationalismit*. Toim. Jussi Pakkasvirta & Pasi Saukkonen, Helsinki: WSOY 2005, 75.
- 21 Hewitson, Mark: *Nationalism and the Nineteenth century*. Teoksessa *What is a Nation? Europe 1789–1914*. Toim. Timothy Baycroft & Mark Hewitson), Oxford: Oxford University Press, 3.
- 22 Hewitson 2006, 313.
- 23 Valtonen 2005, 112–113.
- 24 Alter, Peter: *Nationalism*. Second Edition. London: Arnold 1994, 11.
- 25 Baycroft & Hewitson 2006, 3; Alter 1994, 11.
- 26 Baycroft & Hewitson 2006, 3.
- 27 Valtonen 2005, 112–113.
- 28 Freeden, Michal: *Mitä on ideologia?* Tampere: Euroopalaisen filosofian seura ry 2019. Alkuperäinen teos *Ideology. A Very Short Introduction* (2003). Suomennos Tapani Kilpeläinen.
- 29 Hearn, Jonathan: *Rethinking Nationalismi*: Palgrave Macmillan (2006), 117–118.
- 30 Hearn 2006, 127.
- 31 Hearn 2006, 170–171.

- 32 Hearn 2006, 182–183.
- 33 Billing, Michael: *Banal Nationalismi*. London: Sage 1995, 120–121.
- 34 Billing 1995, 124–127.
- 35 BBC 26.7.2012: "London 2012: North Koreans walk off after flag row"; Yle 26.7.2012: "'Emme voi esiintyä toisen lipun alla – varsinkaan Etelä-Korean'".
- 36 Yle 20.2.2018: "Koreoiden yhteisen jääkiekkjoukkueen valmentaja ja pelaajat puhkesivat kyyneliin viimeisen olympiapelin jälkeen: 'He ovat olleet uskomaton ryhmä'".
- 37 Yle 20.2.2018: "Koreoiden yhteisjoukkue hiertää olympialaisissa, eteläkorealaistoimittaja puki pettymyksen sanoiksi: 'Meidän pelaajamme on pakotettu pelaamaan pohjoiskorealaisten kanssa'".
- 38 Iltalehti 25.2.2018: "Olympiakultaa voittaneet Venäjän jääkiekkotähdet toteuttivat uhkauksensa – rikkoivat sääntöjä palkintojen jaossa".
- 39 Iltalehti 25.2.2018: "Olympiakultaa voittaneet Venäjän jääkiekkotähdet toteuttivat uhkauksensa – rikkoivat sääntöjä palkintojen jaossa".
- 40 Iltalehti 25.2.2018: "Olympiakultaa voittaneet Venäjän jääkiekkotähdet toteuttivat uhkauksensa – rikkoivat sääntöjä palkintojen jaossa".
- 41 Aamulehti 24.8.2016: "Perparim Hetemaj ei mukana MM-karsinnan avauksessa – ei halua pelata Kosovoa vastaan".
- 42 Keski-suomalainen 16.3.2015: "Ukrainan presidentti: Venäjän futiskisojen boikottia harkittava".
- 43 Unkarin ja Neuvostoliiton kohtaamisesta katso Holmila, Antero: *Melbournen verikylpy: Unkarin kansannousu, olympialiike ja lehdistö*. Teoksessa Lastuja. Toim. Heikki Roiko-Jokela & Esa Sironen. Suomen Urheiluhistoriallisen Seuran Vuosikirja 2016. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto 2016, passim.
- 44 BBC 20.8.2011: "Blood in the water: Hungary's 1956 water polo gold".
- 45 Iltasanomat 5.8.2016: "Veri lensi 60 vuotta sitten olympialaisissa – tästä kuvasta se muistetaan".
- 46 BBC 20.8.2011: "Blood in the water: Hungary's 1956 water polo gold".
- 47 Katso ko. teemasta Roiko-Jokela, Heikki: *Urheilu yhdistää kansoja*. Suomen ja Viron urheilusuhteista kansallisen identiteetin vahvistajana, veljeskansojen sillan rakentajana, ideologisena koetinkivenä. Jyväskylän yliopistopaino: Suomen urheiluhistoriallinen seura 2020. Luku perustuu ko. kirjaan.

- 48 Raig, Kulle: Urheilu on kulttuuria. Urho Kekkonen Suomen ja Viron varhaisten urheilukontaktien kehittäjä. Vuodelta 2009. Luettu 10.12.2014.
- 49 Suomen Urheilulehti 24.6.1957. "Suomi johtaa 58–49 veljesmaaottelua Tallinnassa".
- 50 Suomen Urheilulehti 24.6.1957. "Suomi johtaa 58–49 veljesmaaottelua Tallinnassa".
- 51 Suomen Urheilulehti 24.6.1957. "Suomi johtaa 58–49 veljesmaaottelua Tallinnassa".
- 52 Lilja, Pekka & Raig, Kulle: Urho Kekkonen ja Viro. Hämeenlinna: Minerva Kustannus Oy 2006, 211; Raig 2009.
- 53 Lilja & Raig 2006, 211–212; Raig 2009. Yleisurheilun ohella Suomen ja Viron ystävyysotteluissa oli käyty/käytiin muissakin lajeissa. Esimerkiksi maraskuussa 1963 nyrkkeilijät kohtasivat Tallinnassa: Spordileht 11.11.1963, 16.11.1963, 18.11.1963.
- 54 Lilja & Raig 2006, 212; Raig 2009.
- 55 Nationalismin paikallisista ilmenemistavoista ks. esim. Pakkasvirta, Jussi & Saukkonen, Pasi (toim.) (2005), Nationalismit. Helsinki: WSOY.